

Dariusz Tkaczewski
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Czechosłowakizm na językowym tle I Republiki Czechosłowackiej¹ (1918-1938)

W roku 1918, po zakończeniu I wojny światowej, rozpadzie Austro-Węgier, w wyniku starań czeskich i słowackich patriotów na mapie ówczesnej Europy Środkowej powstało nowe, niepodległe państwo — Czechosłowacja (zwane także I Republiką Czechosłowacką)², do czego przyczynił się porządkujący powojenny ład traktat wersalski. W związku z przypadającą w 2022 roku 104. rocznicą powstania Czechosłowacji warto więcej miejsca poświęcić kulturowo-lingwistycznemu dorobkowi „pierwszych” 20 lat (1918-1938), a zwłaszcza tematowi stopniowej erozji idei „języka czechosłowackiego” w owym okresie oraz ciekawemu rozwojowi języka czeskiego i, w mniejszym zakresie, słowackiego. Punktem wyjścia do niniejszego artykułu była rozległa kwerenda publikacji wykazanych w końcowej *Bibliografii i źródłach*, zarówno tych drukowanych (książkowych i publicystycznych), jak i internetowych dotyczących tytułowego tematu badań, a także analiza ówczesnych danych statystycznych przydatnych dla udokumentowania opisywanych zagadnień oraz wyekscerpowane przykłady, optymalnie ilustrujące poszczególne zjawiska językowe. Będzie to ze zrozumiałych względów przeglądowe spojrzenie „z zewnątrz”, z licznymi wątkami kulturowymi i realioznawczymi, które mogą zainteresować polskich bohemistów i slawistów, jak również wielu czechofilów, których grono w Polsce z roku na rok powiększa się.

Duży wpływ na sytuację językową powstającej republiki obu narodów miała nie tylko braterska współpraca, ale i organiczna aktywność polityczna będąca realizacją

¹ W opracowaniu tym konsekwentnie stosowana będzie nazwa czechosłowackiego państwa w formie z cyfrą rzymską — I Republika Czechosłowacka, chociaż w historiografii polskiej używana jest także forma z liczebnikiem porządkowym — Pierwsza Republika Czechosłowacka.

² **I Republika Czechosłowacka** (1918-1938), **II Republika Czechosłowacka** (1938-1939), **III Republika Czechosłowacka** (1945-1948), **Republika Czechosłowacka** (1948-1960), **Czechosłowacka Republika Socjalistyczna** (1960-1990), **Czeska i Słowacka Republika Federacyjna** (1990-1992). Należy w tym miejscu wspomnieć o okresie między 05.03.1939 a 08.05.1945, gdy istniały dwa kolaboracyjne *quasi*-państwa (jedno faktycznie okupowane, drugie teoretycznie niepodległe) – **Protectorat Czech i Moraw** (**Protectorát Čechy a Morava**) i **Państwo Słowackie** (**Slovenský štát / Slovenská republika**).

idealistycznej koncepcji czechosłowakizmu — dobrowolnego związku Czechów i Słowaków jako jednego narodu czechosłowackiego podzielonego według języka na dwie gałęzie. Pomysłodawcami, twórcami i teoretykami tego konceptu byli budziciele narodowi działający w ostatnim etapie Odrodzenia Narodowego Czechów i Słowaków, a potem przywódcy, działacze polityczni i społeczni młodego państwa³.

Na wstępie należy przybliżyć tę nośną ideę (a nawet doktrynę) jako wyjściową do dalszych rozważań. **Czechosłowakizm** (cs. čechoslovakismus, sk. čechoslovakizmus)⁴ to odnowiona odrodzeniowa, nieco kontrowersyjna koncepcja uznająca istnienie jednego narodu czechosłowackiego i jednego języka czechosłowackiego, która powstała w 1. połowie XIX wieku. W obliczu postępującej madziaryzacji idea ta była atrakcyjnym rozwiązaniem przede wszystkim dla słowackich aspiracji narodowościowych. W czasie I wojny światowej zarówno Czesi, jak i Słowacy nie popierali oficjalnych austro-węgierskich koncepcji politycznych określających tak cele, jak i sam sens uczestnictwa w wojnie. Elity polityczne obydwu narodów uznawały, że najlepszą drogą do realizacji ambicji Czechów i Słowaków będzie uzyskanie niepodległości i stworzenie wspólnego państwa⁵. Zwolennikami takiego poglądu byli m.in. Tomáš G. Masaryk, Edvard Beneš i Milan R. Štefánik. Na takich zasadach 30.05.1918 czescy i słowaccy emigracyjni działacze polityczni zawarli ugodę w Pittsburghu. W okresie międzywojennym czechosłowakizm był oficjalną ideologią Czechosłowacji, wyrażoną m.in. w preambule konstytucji z 29.02.1920, której pierwsze słowa brzmiały *My, naród czechosłowacki*. Uchwalona tego samego dnia ustawa językowa określała nawet, że *język czechosłowacki jest oficjalnym językiem państwowym republiki*⁶, co ze współczesnego, filologicznego punktu widzenia i doświadczeń dziejowych wydaje się raczej tylko idealistycznym postulatem politycznym. Od samego początku wspomniana doktryna odrzucana była przez zamieszkujących Czechosłowację Niemców, Węgrów i Polaków, a po rozczarowaniach realiami wspólnej koegzystencji w ramach jednego państwa unitarnego, krytyce poddało ją również wielu Słowaków. Czechosłowakizm został domyślnie odrzucony już w 1945 r. w Programie koszyckim⁷, na-

³ Do najwybitniejszych należeli: Tomáš Garigue Masaryk, Milan Rastislav Štefánik, Karel Kramář, Alois Rašín, Milan Hodža, Vavro Šrobár, Ivan Markovič, Juraj Slavík, Edvard Beneš i Jan Masaryk.

⁴ <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/czechoslowakizm;3889376.html> [Dostęp: 29.01.2022].

⁵ Porzucono także modne w ostatnim etapie XIX-wiecznego czeskiego Odrodzenia Narodowego idee panslawizmu i austrosławizmu.

⁶ Jazykový zákon č. 122/1920 Sb.: *Zákon ze dne 29. února 1920 podle §129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé*.

⁷ „Koszycki program, deklaracja programowa pierwszego rządu Frontu Narodowego Czechów i Słowaków (premier Z. Fierlinger), ogłoszona 5 IV 1945 w Koszycach; program koszycki głosił i precyzował zasady polityki wewnętrznej i zagranicznej odrodzonej Czechosłowacji jako państwa dwóch równoprawnych narodów Czechów i Słowaków; w programie koszyckim sformułowano m.in. ogólne zadania w walce z Niemcami, zapowiedziano utworzenie aparatu rad narodowych, konfiskatę własności niemieckiej i osób kolaborujących z Niemcami, nawiązanie przyjaźni i ścisłej współpracy z ZSRR oraz przyszłymi państwami tzw. demokracji ludowej; realizację programu koszyckiego umożliwiło zwycięstwo odniesione przez Front Narodowy w wyborach 1946” (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/koszycki-program;3926379.html> [Dostęp: 29.01.2022]).

tomiast w praktyce nastąpiło to dopiero w 1969 r., kiedy zanikło państwo unitarne i dokonano federalizacji Czechosłowacji.

Charakteryzując sytuację językową, warto na wstępie przybliżyć strukturę ludnościową i skład narodowościowy młodego państwa. Obywatelami Czechosłowacji byli mieszkańcy kraju, którzy posiadali prawo domicylu (*domovské právo*)⁸ w którejś z administracyjnych gmin. W międzywojniu, w I Republice Czechosłowackiej (RCS), przeprowadzono dwukrotnie spis powszechny⁹ (1921, 1930) – w ciągu 10 lat ludność RCS wzrosła o 1.117.000 osób, ze stanu 13.612.424 obywateli na początku lat 20., wśród których było ok. 240.000 cudzoziemców. Według danych z roku 1920, wielu Czechów i Słowaków żyło poza granicami ówczesnej Czechosłowacji. Największa diaspora czeska i słowacka zamieszkiwała USA (623.000 + 620.000), Austrię (300.000, w tym we Wiedniu aż 83.000), Jugosławię i Węgry (ok. 150.000 głównie Słowaków) a także Niemcy, Rumunię, Polskę, Rosję Radziecką, Francję oraz inne kraje. Podczas spisu ludności z 1930 roku naliczono 14.479.656 obywateli. Obok dwóch głównych narodów w liczbie 9.688.770 (66,9%), których nie rozróżniano w spisach ludności (określając je jako „gałęzie” — *česka větev i slovenská větev*), w Czechosłowacji żyły inne mniejszości narodowe i etniczne, cieszące się sporymi prawami nadanymi im zwłaszcza w Ustawie językowej nr 122/20 Dz.U. z 1920 r., z których głównymi były: mniejszość niemiecka – 3,231.688 (22,3%), węgierska – 691.923 (4,8%), ukraińska¹⁰ – 549.169 (3,8%), polska – 81.737 (0,6%) i rumuńska – 13.004 (0,1%) oraz Żydzi – 186.642 (1,3%) i Romowie – 32.209 (0,1%). Warto w tym miejscu wspomnieć, że mniejszości etniczne – Romowie (Cyganie) i Żydzi – osiedlali się zazwyczaj w rozproszonych skupiskach, przeważnie na wschodzie kraju, natomiast stosunkowo liczni Niemcy – w miastach Czech i Moraw, zaś Węgrzy – w miejskich ośrodkach na Słowacji, stanowiąc tym samym swoiste wyspy czy enklawy narodowościowe.

W kolejnych akapitach należy poświęcić więcej uwagi językowemu zapleczu ówczesnego państwa Czechów i Słowaków. Jak wspomniano wcześniej, skład narodowo-

⁸ Uzyskiwali je automatycznie poprzez narodziny (po ojcu obywatelu) lub zamążpójście (po mężu obywatelu), w wieku 21 lat (tzw. *vydržení*), poprzez długoletnie osiedlenie oraz po złożeniu wniosku po 10-letnim nieprzerwanym i dobrowolnym pobycie w danej gminie. Każda z gmin mogła także swoją suwerenną decyzją przyznać prawo domicylu obywatelowi innej gminy lub narodowości, udzielając mu prawa pobytu lub swobodnego azylu. W latach 30. dotyczyło to niejednokrotnie emigrantów politycznych i uciekinierów z hitlerowskich Niemiec (Żydów, antyfaszystów, homoseksualistów), którym czeskie i słowackie gminy nadawały domicyl, udzielając w ten sposób azylu politycznego, np. uciekający przed represjami Thomas Mann wraz z rodziną przyjął obywatelstwo czechosłowackie w 1937 r., przed wyemigrowaniem do USA.

⁹ Wszystkie dane statystyczne podane w niniejszym opracowaniu pochodzą ze źródeł statystycznych wykazanych w końcowej bibliografii (*Československá statistika*, SÚS, Praha, 1920-1939; *Statistická příručka Republiky Československé*, Praha, SÚS, 1920-1932, *Statistická ročenka Republiky Československé*, Praha, SÚS, 1936-1938) oraz z opracowania: BARTOŠ J., TRAPL M., *Československo 1918-1938. Fakta, materiály, reálie. (Informativní příručka ke studiu dějin první Čs. Republiky)*, Olomouc, UP, 1991.

¹⁰ Problematyczne było charakteryzowanie obywateli/mieszkańców z terenów wschodnich Słowacji i Rusi Podkarpackiej, których nazywano Rusinami, gdyż nie rozróżniano wówczas narodowości rosyjskiej (ruskiej) i ukraińskiej.

ściowy I Republiki był dość niejednorodny, co powodowało praktycznie regionalny bi- lub multilingwalizm (np. czeski Śląsk, Spisz i Orawa, Zachodnie Czechy, Ruś Zakarpacka¹¹ czy też tereny naddunajskie na południu Słowacji). Demokratyczne i liberalne państwo (na co miał bezpośredni wpływ T.G. Masaryk) gwarantowało mniejszościom narodowym (nie-Czechom i nie-Słowakom) spore prawa. Zgodnie z Konstytucją RCS oraz przepisami tzw. Ustawy językowej z dn. 29.02.1920, wszyscy obywatele państwa jakiegokolwiek narodowości mieli jednakowe prawa obywatelskie (bez preferowania kogokolwiek), ale też byli równi wobec prawa w zakresie swych czynów. Ludność należąca do mniejszości narodowych, jeśli jej liczba przekraczała w określonym rewirze sądowym (*soudní okres*) 20% mieszkańców, miała prawo do używania własnego języka mniejszościowego w kontaktach z urzędami, stosowania go w napisach i ogłoszeniach publicznych obok języka urzędowego. Istotne były zwłaszcza: prawo do uczenia się i kształcenia we własnym języku (szkoły mniejszościowe), prawa obywatelskie do działalności politycznej i społecznej w legalnych partiach, związkach i ciałach samorządowych, oraz prawo do udziału w wyborach, jak również twórczości i działalności kulturalnej w języku mniejszościowym. Wspomniane wcześniej akty prawne z dn. 29.02.1920 zostały uzupełnione i skonkretyzowane poprzez długo oczekiwane przepisy wykonawcze, tzw. *Rozporządzenie językowe (Jazyková nařízení)* z dn. 03.02.1926, gdzie wyraźnie określono, które wnioski i podania urzędowe, zarządzenia i oficjalne okólniki mają być sporządzane w języku urzędowym (czeskim lub słowackim) oraz w którym języku należy prowadzić czynności urzędowe i rokowania. W praktyce oznaczało to, że każdy urzędnik państwowy powinien znać lub opanować obydwie języki urzędowe, aby mógł się nimi biegle posługiwać przy swych czynnościach urzędowych. Problemem stało się wcielanie w życie tych przepisów, zwłaszcza w odniesieniu do mniejszości niemieckiej i węgierskiej, co spotkało się z niezadowoleniem i protestami ludności niemieckojęzycznej. Strona czeska podkreślała konieczność wprowadzenia takich rozwiązań przez młode państwo, jednak z drugiej strony w odbiorze mniejszości takie postępowanie wzmocniało czeski i słowacki nacjonalizm.

Opisując językowe tło I Republiki Czechosłowackiej, nie sposób nie wspomnieć o pojęciu „**język czechosłowacki**” (*československý jazyk*), które propagowano w młodym państwie. To określenie – motywowane nieco politycznie – zaczęło coraz szerzej stosować środowisko naukowe, w którym jednak prowadzono gorące polemiki na temat prawdziwości i poprawności stosowania tej nazwy z lingwistycznego punktu widzenia. W 1934 r. z inicjatywy prezydenta RCS T.G. Masaryka i pod patronatem (protektoratem) Akademii Pracy Masaryka (*Masarykova akademie práce*) ukazało się przełomowe dzieło encyklopedyczne pt. *Československá vlastivěda (Czechosłowacka wiedza o ojczyźnie)*, gdzie każdy z tomów stanowi wyczerpujące monograficzne opracowanie tytułowego zagadnienia odnoszącego się do ówczesnej Czechosłowacji¹². Tom III tej oryginalnej i cennej encyklopedii pt. *Jazyk* poświęcony

¹¹ Obszar ten nosi kilka historycznych nazw: Zakarpacie, Ukraina Zakarpacka lub Ruś Węgierska, zaś w źródłach czeskich to Ruś Podkarpacka — *Podkarpatská Rus*.

¹² Każdy z 11 tomów (10 + suplement) tego dzieła nosi na stronie tytułowej dopisek: *Pod protektoratem Masarykovy akademie práce*. Kolejne tomy tematyczne to: 1. *Przyroda (Příroda)*, 2. *Człowiek (Člověk)*,

został historii i współczesności językowej oraz wzajemnym stosunkom języków używanych w młodym państwie. W dziele tym na 622 stronach (tekst, ilustracje, mapy i diagramy/grafy) wybitni bohemiści oraz językoznawcy czescy i słowaccy, profesorem z czterech czechosłowackich uniwersytetów (w tym niemieckiego w Pradze) scharakteryzowali w kolejnych rozdziałach całokształt zagadnień językowych na ziemiach czeskich i słowackich¹³. „Językowi czechosłowackiemu” jako oficjalnemu językowi państwowemu I Republiki w dziele tym poświęcono aż 83 strony; zagadnienie to dość szczegółowo opracował Oldřich Hujer, traktując temat chronologicznie (od czasów pra- i wczesnosłowiańskich do współczesnych)¹⁴, przekrojowo (z elementami historii i teorii literatury), w miarę wyczerpująco jako lingwistyczny konglomerat obejmujący całe terytorium ówczesnej Czechosłowacji¹⁵. Tom III encyklopedii *Československá vlastivěda* to nieocenione źródło wiedzy o sytuacji językowej ówczesnej Czechosłowacji, w której opisano nie tylko języki dominujących narodów (Czesi, Słowacy) i mniejszości narodowych (Niemcy, Węgrzy, Rusini + Ukraińcy), ale także mniejszości etnicznych (Żydów, Romów) i językowych enklaw (m.in. język byłych osadników chorwackich na Słowacji). Na marginesie warto nadmienić, że nie scharakteryzowano tu lingwistycznie mniejszości polskiej, chociaż bardzo szczegółowo omówiono przejściowe gwary laskie i śląskie. Należy ponadto podkreślić, że po raz pierwszy tak kompleksowo jeden rozdział traktował o rozwarstwieniu stylistycznym ówczesnej czeszczyzny i słowacczyzny oraz warstwach stylowo najniższych, a więc slangach i argocie (*argot*)¹⁶.

Przed ponad stu laty, wraz z powstaniem nowego państwa, bezzwłocznym zaniemienieniem starych rozwiązań, praktyk, porządków i zwyczajów austro-węgierskich równie szybko zaczął zmieniać się język czeski, starając się nadać za tworzeniem nowej rzeczywistości i rozwiązań czechosłowackich. Czeskie i słowackie miasta wróciły do pierwotnych, słowiańskich nazw, a stolica Słowacji stała się Bratysławą¹⁷. W administracji

3. *Język (Jazyk)*, 4. *Historia (Dějiny)*, 5. *Państwo (Stát)*, 6. *Praca (Práce)*, 7. *Literatura (Písemnictví)*, 8. *Sztuka (Umění)*, 9. *Technika*, 10. *Oświata (Osvěta)*, 11. (suplement) *Historia (Dějiny)*.

¹³ Autorzy kolejnych rozdziałów: Oldřich Hujer (UK): *Vývoj jazyka československého*, Bohuslav Havránek (MU): *Nářečí česká*, Václav Vážný: (UKom): *Nářečí slovenská*, František Oferpfalcer: *Argot a slangy*, Jan Mukařovský (UK): *Obecné zásady a vývoj novočeského verše*, Roman Jakobson: *Verš staročeský*, Georgij Gerovskij: *Jazyk Podkarpatské Rusi*, Václav Vážný (UKom): *Mluva charvátských osad v republice Československé*, Ernst Schwarz (NěmU): *Jazyk německý na území ČSR*, Pavel Bujnák (UKom): *Jazyk Maďarů v republice Československé*, Václav Lesný (UK): *Jazyk cikánů v ČSR*.

¹⁴ Autor opierał swoje rozważania głównie na dziele wybitnego językoznawcy czeskiego, sławisty i bohemy Jana Gebauera (1838-1907) pt. *Historická mluvnice jazyka českého* (Praha 1929), korzystając także z bogatej bibliografii innych badaczy (przypisy w tekście).

¹⁵ HUIER O., *Vývoj jazyka československého*, [W:] *Československá vlastivěda*, sv. III, *Jazyk*, Praha, SFINX, 1934, s. 1-83.

¹⁶ To pokłosie działań powstałego w 1926 r. Praskiego Koła Lingwistycznego (Pražský lingvistický kroužek), które sporo swej uwagi poświęciło kulturze języka, dialektom języka i jego wariantom stylistycznym.

¹⁷ W czwartek 27.03.1919, czyli przed ponad stu laty, słowacko-węgierski tygodnik regionalny „Úradné Noviny Župy Prešporskej – Pozsony Vármegye Hivatalos Lapja” przedrukował odpowiedź ministra ds. Słowacji w nowo powstałym rządzie czechosłowackim, którą wysłano dwa dni wcześniej do Żu-

państwowej, gospodarce i handlu, transporcie i łączności, szkolnictwie i kulturze oraz życiu społecznym przestał królować język niemiecki (bądź swoisty niemiecko-czeski pidżyn), znacznie ograniczono też użycie węgierszczyzny. Języki czeski i słowacki¹⁸ stały się dominującymi językami państwowymi i urzędowymi (poza wyjątkami, o których była już mowa wcześniej). Po roku 1918 zauważalny jest dynamiczny rozwój czeszczyzny i słowacczyzny¹⁹ oraz troska o ich poziom. Pierwsze lata czechosło-

pana Bratysławskiego (polski odpowiednik wojewody). Oficjalny dokument potwierdza decyzję o nadaniu oficjalnej nazwy miastu – od tej pory naddunajskie miasto o trzech nazwach **Preszpork/Pozsony/Pressburg** będzie nosiło nazwę Bratysława. Przez wieki Bratysławę zamieszkiwali głównie Węgrzy oraz Niemcy i Austriacy. W historii miasta zmieniała się również jego nazwa, niektóre z wersji nazw używane były równocześnie aż do I wojny światowej. Obecnie **Pressburg** jest oficjalnie niemiecką alternatywą *Bratysławy*, **Pozsony** węgierską, **Prešporok** starą nazwą słowacką, **Prešpurk** starą czeską, zaś **Požoň** to stara nazwa polska. Do historycznych nazw miasta stołecznego Słowacji należą również: Wratislaburgum, Pisonium (805), Braslavespurch, Brezalauspurc (907), Breslava Civitas (1038), Brezezburg (1042), Breisburg, Breziburg, Brezzizburch, Preslawaspurch (1052), Bresburg, Bresburch, Bossen (1108), Bosonium (1146), Poson, Posonium (XIII–XIV w.), **Istropolis**, Bosonium (1146), Posonium (XV w.), Presburg, Pressburg (XVII/XVIII w.), Posony, Pozsony (XVIII, XIX w.), Prešporok (XVIII w.), Břetislav, Břetislava, Bratislava (nad Dunajom) (XIX w.), Bratislav. Warto wspomnieć, że nazwa *Bratislava* pojawiła się dopiero po 1844 r. i została spopularyzowana przez szturowców (*štúrovci*), zwolenników i uczniów/następców wielkiego słowackiego budziela narodowego, „ojca narodu” *Ludovíta Štúra* (1815-1856), ale urzędowo przyjęto ją w 1919 r. Co ciekawe, pod koniec 1918 r. pojawiła się propozycja, by miasto przemianować na Wilson lub Vilsonovo mesto na cześć prezydenta USA Woodrowa Wilsona, jednak pomysł ten upadł. (<https://www.slovenskeslovo.sk/historia/529-ako-sa-vyvijal-nazov-bratislavy> [Dostęp: 29.01.2022])

¹⁸ „Po powstaniu Republiki Czechosłowackiej, w myśl postanowień pokojowych i ustawy z 1920 roku, uchwalono istnienie jednego »czesko-słowackiego narodu« i »czesko-słowackiego języka« w dwóch wersjach (czeskiej i słowackiej), co zostało potwierdzone w *Regułach pisowni słowackiej* z 1931 r. W odróżnieniu od tego Macierz słowacka (*Matica slovenská*) wypromowała »macierzysty uzus« z purystycznymi tendencjami propagowanymi w piśmie „Język Słowacki”, które zaczęło wychodzić w roku 1932. W języku słowackim puryzm językowy rozwijał się słabiej niż w innych krajach, najmniej w okresie międzywojennym. Język słowacki nadal pozostawał tzw. językiem otwartym, który był kształtowany zarówno przez źródła lokalne, jak i inne języki. (...) Dla sytuacji powstałej w czasach istnienia Czechosłowacji charakterystyczna była dwujęzyczność i tzw. semikomunikacja (komunikacja połowiczna, częściowa). Czesi i Słowacy we wzajemnej komunikacji używali swoich własnych języków, przy czym relatywnie skutecznie się porozumiewali i dalej porozumiewają wspólnie w ramach dwóch oddzielnych państw. (...) Słowacy rozumieją o wiele lepiej język czeski, niż Czesi język słowacki” (<https://slovakie.eu/pl/intro/language/history> [Dostęp: 29.10.2019]).

¹⁹ „Po I wojnie światowej i po wejściu Słowacji w skład państwa czechosłowackiego sytuacja kulturalna i językowa stała się nieporównanie lepsza niż stosunki panujące w monarchii austro-węgierskiej. Symbolem tej poprawy było ponowne otwarcie w 1919 r. Macierzy Słowackiej w Martinie oraz założenie, w tym samym roku, pierwszego słowackiego uniwersytetu imienia Jana Amosa Komeńskiego w Bratysławie. Poprawie tej towarzyszyła jednak niepewność co do statusu słowacczyzny w nowo powstałym państwie. Oficjalne stanowisko władz Czechosłowacji mówiło o istnieniu jednego narodu czechosłowackiego posługującego się jednym językiem o dwóch wariantach. Dla wielu osób z elity czeskiej nie chodziło tylko o jedność polityczną, żyli współistniejąc w jednym państwie, ale o prawdziwą jedność narodową, kulturalną i językową. Położenie języka słowackiego było w tym kontekście silnie determinowane bliskością nie tylko lingwistyczną, ale również polityczną i społeczną języka czeskiego. Polityka władz, zdominowanych przez polityków czeskich, była więc niezbyt przychylna odrębności języka słowackiego. I tak na przykład, w państwowych publikacjach wyników spisów ludności, w rubryce »język« widniała tylko opcja »język czechosłowacki«. W rezultacie ważnym pro-

wackiej niepodległości wywarły istotny wpływ na słowacką kulturę i modernizujący się język, który został opisany i skodyfikowany zaledwie kilkadziesiąt lat wcześniej, w 2. połowie XIX w., kiedy to po Wiośnie Ludów słowaccy ewangelicy i katolicy porozumieli się w sprawie używania jednego wzoru języka, którego podwaliny opracowali štúrowcy, a udoskonalili Michal Miloslav Hodža i Martin Hattala²⁰; te zasady pisowni z niewielkimi zmianami (głównie w zakresie słowotwórstwa) obowiązują praktycznie do dziś. Należy wymienić także działania stabilizacyjne i modernizacyjne Samuela C[z]ambela²¹, późniejszego twórcy oficjalnych podręczników ortografii słowackiej²², które w latach 30. XX w. zainicjowały w języku słowackim okres puryzmu, wywołanego lansowaną przez polityków i naukowców teorią czechosłowakizmu, co doprowadziło do eliminowania ze słowaczyny elementów niesłowiańskich (niemieckich i węgierskich), ale i czeskich. Nowe opracowania zasad ortografii słowackiej przyniosły dopiero kolejne dekady po II wojnie światowej.

Poświęćmy więcej uwagi charakterystyce oraz roli i funkcjom ówczesnego języka czeskiego, który chyba wyraźniej odbił swe piętno na kształcie wspomnianego wcześniej języka czechosłowackiego. Czeszczyzna dwudziestolecia międzywojennego porzuca anachroniczne i konserwatywne ramy odrodzeniowe postulowane w purystycznych *brusach*²³, modernizuje się i reaguje na potrzeby jej użytkowników oraz nowych, czechosłowackich czasów. Wielką rolę w tym zakresie odegrało czasopismo

blemem stała się kwestia kierunku kodyfikacji języka słowackiego. Istniały w tym względzie dwie tendencje wzajemnie sprzeczne: wg jednej należało (...) podkreślać odrębność języka słowackiego; wg drugiej – pożądanym kierunkiem była polityka państwa, które chciałoby normalizować język, zbliżając go ku czeszczyźnie. W 1931 r. na krótko przeważało drugie rozwiązanie: wydana wówczas praca, tzw. pierwsze *Zasady pisowni słowackiej (Pravidla slovenského pravopisu)* Jana Damborskiego była oparta na analogicznej gramatyce języka czeskiego. *Zasady...* zostały jednak w 1932 r. odrzucone przez Macierz Słowacką, która w tym samym roku zaczęła wydawać pierwsze lingwistyczne czasopismo „Słowacka Mowa” (*Slovenská reč*). Linią redakcyjną tego periodyku była (...) dbałość o czystość języka i – w tym duchu – walka przeciw przenikaniu do niego archaizmów oraz słów pochodzenia czeskiego. Przykładem walki z bohemizmami był apel autorów „Słowackiej Mowy” o używanie obecnego wcześniej w słowackim słowa *atrament* zamiast neologizmu *inkúst* (od czeskiego *inkoust*) lub uważanego za słowackie *cirkel* zamiast przenikającego z czeszczyzny *kružidla*” (<http://wyszehrad.com/slowacja/kultura/jezyk> [Dostęp: 29.01.2022]).

²⁰ *Grammatica linguae slovenicae* (1850), *Krátká mluvnice slovenská* (1852).

²¹ *Slovenský pravopis* (1890), *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1902).

²² *Pravidla slovenského pravopisu* (1931).

²³ Takie przestarzałe zasady językowe propagowały w Czechach tzw. (*matiční*) *brusy* (‘osełka/kamień szlifierski/ostrzałka’), oznaczające – w przenośnym oczywiście znaczeniu – konserwatywne opracowania językowe i językoznawcze (podręczniki, poradniki), opisujące oraz poprawiające powszechne błędy w języku mówionym i pisanym, postulujące surowe przestrzeganie reguł i piętnujące niejednokrotnie požądane uproszczenia oraz zmiany modernizacyjne w języku. Wśród takich publikacji najbardziej znane i krytycznie oceniane były (chronologicznie): J. Konstanc: *Brus jazyka českého, spis o poopravení a naostření řeči české* (1667), M. Hattala: *Brus jazyka českého: příspěvek k dějinám osvěty vůbec a slovanské i české zvláště* (1877) oraz F. Bačkovský: *Oprávec pokléšků mluvnických, neboli, Brus jazyka českého* (1894). (TKACZEWSKI D., „Ottův slovník naučný” na tle české tradice leksykografické: encyklopedia — twórcy — język, Katowice, WUŚ, 2013, s. 135).

„**Naše řeč**” (NR²⁴), ukazujące się od 1916 r., na łamach którego swe opinie publikowali wybitni bohemiści i kodyfikatorzy nowoczesnej czeszczyzny — **Jan Zubatý**²⁵ i **Václav Ertl**²⁶, którzy zwracali uwagę na dalszy rozwój czeszczyzny oraz kryzys i konieczność naprawy jej dotychczasowej literackiej wersji²⁷, postulowali rozwój języka i jego naturalną, ewolucyjną optymalizację, z czym zgadzała się większość specjalistów. W swych pracach i wykładach podkreślali konieczność uwzględnienia uzusu oraz tradycji, czego przykładem stało się coraz częstsze odchodzenie od starej formy bezokolicznika zakończonego na *-ti* na rzecz nowszej formy na *-t* (*hledati* → *hledat*) w ówczesnej literaturze i publicystyce oraz języku potocznym, co pierwotnie uznawano za błąd, a teraz traktowano jako dublet dopuszczalny przez normę²⁸. Życie polityczne, społecz-

²⁴ „**Naše řeč**” — ukazujące się od 1916 r. czeskie czasopismo naukowe poświęcone językowi czeskiemu, wydawane obecnie przez Instytut Języka Czeskiego Czeskiej Akademii Nauk, na łamach którego poruszana jest problematyka współczesnej oraz historycznej czeszczyzny, a w szczególności tematyka gramatyki i leksyki czeskiej, ortografii, stylistyki, lingwistyki tekstu, stylistyki języka. Sporo uwagi poświęca się tu kulturze językowej, rozwojowi czeszczyzny (w tym uzus, kodyfikacja i norma). Czasopismo prowadzi również debaty na aktualne tematy językoznawcze, prezentuje własne badania naukowe, publikuje recenzje i wiadomości w dziedzinie piśmiennictwa czeskiego oraz zagranicznego, a także informuje o krajowych i zagranicznych działaniach naukowych. „NR²⁴” prowadzi cenioną poradnię językowa dla szerokiej publiczności, obecną także w audycjach Radia Czeskiego (ciekawostki, nowości i problemy językowe, konsultacje).

²⁵ **Josef Zubatý** (1855-1931) – wybitny czeski filolog, indolog, tłumacz literatury indyjskiej, slawista (bałtosłowiańskie językoznawstwo porównawcze), bohemista i etymolog; profesor i rektor UK (1919-20), prezes CzAN [ČAV] (1923-31) oraz członek zagranicznych akademii nauk (Niemcy, Francja, Anglia, Rosja, Bułgaria, Łotwa, Finlandia, Serbia i Polska). Był także muzykiem, pianistą i przyjacielem A. Dvořáka. Najważniejsze dzieła: *České sloveso*, Praha 1915; *Studie a články I: Výklady etymologické a lexikální*, [red.: O. Hujer, V. Machek], 2 tomy, Praha 1945-49; *Studie a články II: Výklady tvaroslovné, syntaktické a jiné*, [red. V. Machek], Praha 1954. (VEČERKA R., *Biografickobibliografické medailonky českých lingvistů: bohemistů a slavistů*, Brno, MU, 2008, s. 188).

²⁶ **Václav Ertl** (1875-1929) — wybitny czeski filolog, bohemista, tłumacz literatury francuskiej, profesor elitarnego żeńskiego gimnazjum Minerva (1904-1918), dyrektor Biura Słownika języka czeskiego (1919-1929), od 1920 r. naczelny redaktor prestiżowego czasopisma „**Naše řeč**”. Za zasługi dla językoznawstwa powołany w 1917 r. do Czeskiej Akademii Nauk i Sztuki oraz Królewskiego Czeskiego Towarzystwa Nauk. Wniósł olbrzymi wkład do teorii czeszczyzny literackiej (zwłaszcza kultury języka pisanego i mówionego). W swych licznych publikacjach zajmował się także problemami syntaktycznymi, morfologicznymi, leksykalnymi i etymologicznymi. Autor normatywnej gramatyki j. czeskiego (*Stručná mluvnice česko-slovenská*) oraz opracowań dot. czeskiej literatury, podręczników i gramatyk szkolnych, jak również poradników metodycznych. Był także wybitnym leksykografem i redaktorem *Příručního slovníku jazyka českého*, ukazującego się w latach 1935–1957. (VEČERKA R., *Biografickobibliografické medailonky českých lingvistů: bohemistů a slavistů*, Brno, MU, 2008, s. 34).

²⁷ Chodziło tu o odtworzenie czeskiego języka literackiego na bazie czeszczyzny elit intelektualnych, a nie tylko „języka ludu” oraz reguł prezentowanych przez purystyczne *brusy*, a także o stopniowe eliminowanie germanizmów i galicyzmów leksykalno-strukturalnych.

²⁸ We współczesnym języku czeskim bezokolicznik (*infinitiv* lub starocz. *neurčitek*) tworzony jest za pomocą końcówek: *-t* (wzory: *dělat*, *prosit*, *kryt*, *tisknout*) oraz *-ci* (*moci*, *řici*, *péci*) zastępowanej często przez *-ct* (*mocť*, *řict*, *pěct*). Spotykana jest jednak także przestarzała ultraliteracka (książkowa) końcówka *-ti* (np. *něsti*, *dělati*). Warto zaznaczyć, że historycznie właściwą dla bezokolicznika jest końcówka *-ti* (*-i*), natomiast zakończenie na *-t* to ślad prasłowiańskiego *supinum*, które zanikło zupełnie na etapie średniowiecznej czeszczyzny i zostało zastąpione przez bezokolicznik, a dwie końcówki

ne, gospodarcze oraz kulturalne Czechów i Słowaków błyskawicznie wzbogaciło się o nowe dziedziny i praktyczne realizacje, co stało się wielkim wyzwaniem dla obydwu języków, zaczęto bowiem dostosowywać leksykę do nowych wyzwań, rugując niemieckie i węgierskie (w mniejszym zakresie) nazwy, zastępując je starymi nazwami czeskimi („odkurzone archaizmy”) lub neologizmami i neosemantyzmami. W latach 20. i 30. instytucjonalnie zajmowało się tym (tworzenie i normalizacja terminologii, modernizacja stylu urzędowo-kancelaryjnego i fachowego, eliminacja germanizmów) państwowe czasopismo „**Naše úřední čeština**” (NÚČ). Ciała ustawodawcze państwa często korzystały z pomocy specjalistów-językoznawców przy redagowaniu brzmienia aktów prawnych, by spełniały one wysokie kryteria literackości i zrozumiałości tekstów. W pierwszych latach młodego państwa czechosłowackiego doskwierał brak oryginalnej czeskiej terminologii, co szczególnie odczuwalne było w takich dziedzinach jak: wojskowość (organizacja, uzbrojenie, technika)²⁹, komunikacja i łączność (kolejnictwo³⁰, poczta) oraz przemysł i rzemiosło. Sytuacja ta zrodziła potrzebę powstania optymalnej i funkcjonalnej leksyki czeskiej w tym zakresie, poprzez tworzenie neologizmów oraz zapożyczenie, szczerzenie lub kalkowanie obcych leksemów. Pojawia się nowe słownictwo dotyczące rekreacji i turystyki (np. *cestovní kancelář*, skrótowiec *ČEDOK*) oraz sportu (*házená, košíková, kopaná, odbijená, basketbal, box*³¹, *fotbal, hokej, ragby, tenis, volejbal*). Zaobserwowano wówczas także interesujące nowe zjawiska, na temat których wypowiedziano się na łamach „NŘ” i „NÚČ”, jak np.: zbytni historycyzm leksykalny, obawy przed zapożyczeniami z języków obcych i niebezpieczeństwo tzw. „ukrytych germanizmów”³², bujny rozwój po I wojnie światowej, a nawet moda na czerpanie z zasobu leksykalnego języka potocznego (szczególnie w wymowie) — używanie slangów (np.: wojskowy, studencki, sportowy) i argotyzmów (np. z języka przestępczego, półświatka czy subkultur)³³ oraz zauważalne zjawisko zacie-

funkcjonowały długo na zasadzie dubletu. W wyniku modernizacji języka w pierwszej połowie XX w. „końcówka supinowa” się upowszechniła w języku pisanym i mówionym, tak więc współcześnie bezokoliczniki zakończone na *-t* są poprawną normą uzasadnioną uzusem, zaś te zakończone na *-ti* uznawane są za archaizm lub anachronizm, stanowiąc jednocześnie popularny element stylizacyjny (ČERMÁK F., *Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky*, Karolinum, Praha, 2011, s. 157).

²⁹ Komisja złożona z wojskowych i językoznawców już w 1919 r. ustaliła nazwy: stopni, broni, jednostek i oddziałów wojskowych (np.: Czescy Legioniści zaproponowali wzorowane na j. rosyjskim nazwy: *kulomet, nálet, týl*) oraz komend (w oparciu o tradycje czeskiego „Sokoła”). W 1924 r. skodyfikowano terminologię lotniczą (np.: *letadlo, větroň, vrtulník*). (ŠLOSÁR D., VEČERKA R., DVOŘÁK J., MALČÍK P., *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*, Brno, Host, 2009, s. 125).

³⁰ W tym wypadku, jeszcze w dwudziestoleciu międzywojennym (a nawet później), nieoficjalnie obowiązywała wymiennie stara nomenklatura niemiecka dawno szczerzona (np. *mašinfira, zugfira*) oraz nowa czeska (np.: *průvodčí, strojvůdce, vlakvedoucí, výpravčí* itp.), mimo że urzędowo dopuszczalne były tylko nazwy czeskie.

³¹ Co ciekawe, nie przyjęła się czeski neologizm *rohování*, który propagowano jako nazwę tej dyscypliny sportu w latach 20. – został on wyparty przez internacjonalizm *box*.

³² ŠLOSÁR D., VEČERKA R., DVOŘÁK J., MALČÍK P., *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*, Brno, Host, 2009, s. 117.

³³ Szczególnym zainteresowaniem socjologów i językoznawców cieszyły się zjawiska subkulturowe rozwijające się w Brnie w latach 20. i 30. – *brnenská plotna* (środowiska lumpenproletariackich

rania się różnic dialektalnych i tworzenia interdialektów; przodował tu szczególnie dialekt środkowoczeski, który stawał się stopniowo **interdialektem ogólnoczeskim** (*obecná čeština*), rozprzestrzeniający się także na Morawy. Wyjątkowo krytycznie oceniano i piętnowano nieuzasadnioną niechęć do czeskiego języka literackiego, negatywną liberalizację, świadome preferowanie ekwiwalentów najniższych stylowo i form niezgodnych z zasadami kodyfikacji i obowiązującą normą językową. Powszechnie zauważalny także był zanik tradycyjnego czesko-niemieckiego bilingwizmu inteligencji, czemu sprzyjał prężny rozwój szkolnictwa³⁴. Rozwój wysokonakładowej publicystyki (w tym np. wzorcowe „Lidové noviny” i prasa bulwarowa) oraz radia³⁵ sprzyjał propagowaniu znajomości języka literackiego wśród szerokich mas społecznych. Bujny rozkwit literatury czeskiej w latach 20. i 30. to także dobry okres dla stabilizacji języka literackiego, jednak coraz częściej w dziełach pisarzy pojawiają się również pierwiastki gwarowe i argotyczne³⁶. Na płaszczyźnie naukowej dużą rolę poświęcano wzorcowemu standardowi języka czeskiego i kulturze językowej, co znalazło odbicie w publikacjach i postulatach Praskiego Koła Lingwistycznego głoszących, że norma języka literackiego powinna bazować na literackiej praktyce ostatnich 50 lat, nie zaś na historycznej (często archaicznej i przestarzałej) normie i języku ludowym³⁷. Poza tym wybitni językoznawcy (bohemiści) skupieni

apaszów) oraz ich język – **hantec** (dialekt środowiskowy). Co ciekawe, po latach zastoju i zwalczania tej „społeczności” i jej socjolektu, na przełomie XX i XXI wieku, nastąpił renesans i mody na **hantec** – TKACZEWSKI D., „Językowy genius loci” na przykładzie *ostravské i brněnské mluvy*, [W:] Miodyński L. (red.), *Cywilizacja – Przestrzeń – Tekst. Słowiańska topografia kulturowa w języku i literaturze. Prace Naukowe UŚ nr 2321*, Katowice, WUŚ, 2005, s. 251-271.

³⁴ Jednak w literackim i potocznym języku czeskim przełomu wieków i kolejnych lat zachowało się na stałe około 3 tysiące zapożyczeń niemieckich (ŠLOSÁR D., VEČERKA R., DVOŘÁK J., MALČÍK P., *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*, Brno, Host, 2009, s. 124).

³⁵ Od 1923 r. w oficjalnej nazwie rozgłośni Československý rozhlas (pierwotnie Radiojournal, a od dn. 31.12.1992 Český rozhlas) zastosowano czeski neologizm. Ten zasłużony nadawca publiczny zawsze popularyzował najlepszą czeszczyznę za pośrednictwem regularnie nadawanej audycji pt. *Káček jazykový Radia Československého* (*Jazykový koutek ČSRo*), w której w latach 20. i 30. wybitni czescy językoznawcy – m.in. Jan Mukařovský i Roman Jakobson (późniejsi członkowie PKL i twórcy Praskiej Szkoły Strukturalnej) – nie tylko udzielali porad, ale również prowadzili publiczne wykłady i dyskusje na ten temat wydane w tomie zbiorowym pt. *Spisovná čeština a jazyková kultura*.

³⁶ Prekursorem stosowania interdialektu ogólnoczeskiego w literaturze czeskiej na przełomie XIX i XX wieku był Karel Matěj Čapek-Chod, a nieco później podobne charakterystyczne stylizacje stosowali: Fráňo Šrámek, Jaroslav Hašek, Karel Čapek, Jan Olbracht i Marie Pujmanová. Elementy slangowe i argotyczne zauważalne są w twórczości: Karla Poláčka, Eduarda Bassa i Rudolfa Těsnohlídka, Františka Hrubína. Jednak niedościgłym mistrzem czeskiego języka artystycznego pozostaje Vladislav Vančura.

³⁷ Na I Kongresie Słowistycznym w 1929 r. zredagowano *Obecne zásady pro kulturu jazyka* (*Ogólne zasady kultury językowej*), które głosiły, że co prawda język literacki rozwija się spontanicznie, jednak jego stabilizacja powinna opierać się na pewnych regułach normatywnych, które muszą tę stabilizację wspierać, nie mogą go archaizować, a raczej funkcjonalnie i estetycznie uwspółcześniać. Poza tym nie powinny one pogłębiać różnic w budowie gramatycznej między wersją literacką i potoczną (mówioną) języka, a także nie mogą usuwać ekwiwalentności gramatycznej i leksykalnej wszystkich form w postaci dubletów, gdyż przez to język literacki straciłby swe bogactwo oraz rozpiętość funkcjonalną i stylistyczną (ŠLOSÁR D., VEČERKA R., DVOŘÁK J., MALČÍK P., *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*, Brno, Host, 2009, s. 127).

wokół PKL opracowali zasady kodyfikacji ówczesnej czeszczyzny literackiej na wielu płaszczyznach: ortograficznej, ortoepicznej, słowotwórczej, fleksyjnej, składniowej, leksykalnej jak i stylistycznej. W zakresie zasad czeskiej ortografii w owym czasie nadal obowiązywały oficjalne reguły ustalone przez Jana Gebauera (*Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví*, Praha 1913), uwzględniające dokładne i surowe reguły pisowni (bez wyjątków i dubletów), ale postulujące też nowe rozwiązania (np. szeszczona pisownia wyrazów obcych). Dopiero w 1941 r., a więc prawie po 40 latach, w okupowanym kraju (Protektorat Czech i Moraw), ukazały się na nowo zredagowane *Pravidla českého pravopisu* J. Gebauera uzupełnione o słownik ortograficzny, gdzie starano się uzasadnić i zwrócić uwagę czytelników na różnice iloczasowe głosek w języku literackim i potocznym, podano szereg wersji dubletywnych w pisowni (np.: *bandité/banditi*, *fantasté/fantastové/fantasti*), dopuszczono formy potoczne wymiennie z literackimi (np. zaimek *on* w bierniku *jeho/ho/jej*) i sugerowano pierwotną (oryginalną) pisownię terminów obcojęzycznych, ale przy zachowaniu czeskiej odmiany. W praktyce kodyfikacyjnej wart podkreślenia jest również wkład Františka Trávníčka, a zwłaszcza jego artykuł pt. *O jazykové správnosti*³⁸, w którym zdefiniował błąd językowy, omówił zagadnienie poprawności językowej oraz odniósł się do purystycznych propozycji PKL. Oprócz wymienionych działań, w 1. połowie XX w. pojawiły się także efemeryczne i chybione, bo bez szerszego odzewu propozycje pseudoracjonalizatorskie i *quasi*-modernizacyjne w zakresie ortografii, jak np.: zaprzestanie stosowania iloczasu samogłosek i usunięcie w czeskim zapisie litery *y* (F. Jokl, 1902) oraz zapis wyrazów zapożyczonych tylko czeską ortografią (V. Medouš, 1930) czy też „marksistowski pomysł” zupełnej likwidacji wielkich liter (V. Čedík, 1934³⁹). Dużą uwagę w latach międzywojennych poświęcano zasobowi słownemu nowoczesnej czeszczyzny oraz badaniom leksykologicznym i projektom leksykograficznym⁴⁰, co zaowocowało pojawieniem się w 1935 r. cenionego *Podręcznego słownika języka czeskiego (Příruční slovník jazyka českého)*⁴¹ w zeszytowym wydaniu⁴², jak również w latach 1934-37 bardzo popularnego leksykonu czeszczyzny współczesnej, wzbogaconego o dobrze opracowaną część gramatyczną — 2-tomowego *Slovníka jazyka českého (Slovník jazyka českého)*⁴³.

³⁸ TRÁVNÍČEK F., *O jazykové správnosti*, [W:] Havránek B., J. Mukařovský (red.), *Čtení o jazyce a poezii*, Praha, Družstevní práce, 1942, s. 105-230.

³⁹ antar: *abc dyalektického materializmu. metoda spravného mišlení, zima*, praha 1931.

⁴⁰ Po rynkowym niepowodzeniu słownika leksykografa-samotnika F. Š. Kotta, w roku 1911 przy Czeskiej Akademii Nauk i Sztuk (Česká akademie věd a umění) powstało Biuro Słownika języka czeskiego, które przez 25 lat zebrało i opracowało leksykę ok. 5 milionów haseł stanowiącą trzon *Podręcznego słownika języka czeskiego (Příruční slovník jazyka českého)*. (ŠLOSÁR D., VEČERKA R., DVOŘÁK J., MALČÍK P., *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*, Brno, Host, 2009, s. 129.)

⁴¹ *Příruční slovník jazyka českého*, [red.: O. Hujer, E. Smetánka, M. Weingart, B. Havránek, V. Šmilauer, A. Získal], Praha 1935–1957.

⁴² W latach 1935-1936 ukazały się 34 (15+19) broszury, natomiast całość z lat 1935-1957 liczy 9 tomów.

⁴³ Váša Pavel, Trávníček František, *Slovník jazyka českého*, Praha, Nakl. Fr. Borový, 1937.

Swe triumfy święciła literatura czeska na bazie nowoczesnego języka i eksperymentowania z jego bogactwem, której najwybitniejszymi twórcami byli wówczas: Fraňo Šrámek, Karel Čapek, Vladislav Vančura, Jan Olbracht, Karel Toman, Jiří Hora i Vitěslav Nezval, zaś Jaroslav Hašek i Karel Čapek stworzyli niedościgłe, karykaturalne, alegoryczne, lecz niebawem prorocze dzieła antywojenne⁴⁴. Jak wspomniano wcześniej, przełomem na skalę światową był czeski wkład naukowy, inspirowany odzew na lingwistyczną teorię szwajcarskiego językoznawcy Ferdinanda de Saussure'a, czego wynikiem było powstanie w 1926 r. i działalność **Praskiego Koła Lingwistycznego** (Pražský lingvistický kroužek)⁴⁵, którego członków i dorobek w latach późniejszych nazwano **Praską Szkołą Strukturalistyczną**⁴⁶. PKL, a potem PSS, propagowały nową strukturalną teorię w zakresie języka, zdefiniowały go funkcjonalnie, odnowiły spojrzenie na stylistykę, kulturę języka i literaturoznawstwo oraz pośrednio na semiotykę i slawistykę, tworząc inspirujące podwaliny współczesnej lingwistyki światowej. Czescy i słowaccy naukowcy prowadzili na przełomie lat 20. i 30. (a także 40.) zakrojone na szeroką skalę cenne prace leksykograficzne. Zredagowano i wydano kilka nowoczesnych czeskich/czechosłowackich słowników naukowych, w tym dwie znakomite encyklopedie uniwersalne — (w kolejności chronologicznej): **Słownik naukowy Masaryka**⁴⁷ i **Słownik naukowy J. Otty nowych czasów**.

⁴⁴ Chronologicznie: *Przygody dzielnego wojaka Szwejka* (1921-1923) Jaroslava Haška oraz *Krakatit* (1922) i *Inwazja jaszczurów* (1936) Karla Čapka.

⁴⁵ Do inicjatorów i założycieli PKL należało kilku wybitnych językoznawców czeskich, głównie slawistów: Vilém Mathesius, Bohuslav Havránek, Bohumil Trnka, do ich grona dołączyli później Vladimír Skalička i Jan Mukařovský. Niedługo potem członkami Koła stali się wybitni lingwiści rosyjscy — slawista i literaturoznawca Roman Jakobson, fonolog Nikołaj Trubieckoj oraz Alexander V. Isačenko i Sergej Karcevskij. Rozwijali oni koncepcję F. de Saussure'a o języku jako systemie znaków, wprowadzając nowe terminy *struktura* i strukturalny, od których utworzono nazwę całego kierunku metodologicznego. W latach następnych autorem głównych tez PLK był R. Jakobson. Po raz pierwszy zostały one zaprezentowane w 1928 r. na I Kongresie Językoznawczym w Hadze oraz w postaci rozbudowanej treściowo na I Kongresie Slawistycznym w Pradze rok później. Od 1935 r. do czasów współczesnych organem PLK stało się prestiżowe czasopismo dotyczące teorii i kultury języka pt. „Slovo a slovesnost” („Słowo i Literatura”), obecnie wydawane przez Instytut Języka Czeskiego AN RCz (Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky). (Vachek J., *Prolegomena k dějinám pražské školy jazykovědné*. Jinočany, H&H, 1999).

⁴⁶ W niektórych słownikach i opracowaniach spotykana jest także nazwa **Praska Szkoła Strukturalna**.

⁴⁷ **Słownik naukowy Masaryka** (*Masarykův slovník naučný – MSN*) stał się pierwszą w pełni czechosłowacką encyklopedią uniwersalną powstałą po 1918 r. W 1924 r. opublikowano w prasie programową koncepcję powstania nowej encyklopedii przeznaczonej dla szerokiego odbiorcy, która nosić miała podtytuł **Ludowa encyklopedia wiedzy ogólnej** (*Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí*). W praktyce ta mniejsza objętościowo – w porównaniu z wcześniejszymi wielkimi dziełami encyklopedycznymi RSN (*Riegrův slovník naučný*) i OSN – publikacja słownikowa miała wyakcentować specyficzne zagadnienia czeskie i słowackie oraz słowiańskie, jak również problematykę krajów sąsiadujących z Czechosłowacją. Informacje miały być w niej podawane w „telegraficznym skrócie”, a historię wyznaczać ważniejsze daty z dziejów powszechnych i czechosłowackich. Patronem ideowym i honorowym słownika stał się prezydent republiki T.G. Masaryk, co zawarto symbolicznie w nazwie dzieła (TKACZEWSKI D., „*Ottův slovník naučný*” na tle czeskiej tradycji leksykograficznej: *encyklopedia – twórcy – język*, Katowice, WUŚ, 2013, s. 63-66).

Suplementy⁴⁸ (kontynuacja suplementowa *Słownika naukowego J. Otty* z przełomu XIX i XX wieku), które stały się cenionymi i jednymi z największych czeskich/czechosłowackich słowników encyklopedycznych (leksykonów). Należy podkreślić, że wspomniane obydwie *Słowniki Naukowe J. Otty* zaliczane są przez leksykografów do najlepszych dzieł encyklopedycznych na świecie.

Jak wynika z wcześniejszej charakterystyki i licznych przykładów, międzywojenna czeszczyzna (w mniejszym zakresie „dużo młodsza” słowacczyzna) przeszła dynamiczny rozwój i modernizacyjną ewolucję nie tylko w sferze leksyki i rozwiązań gramatycznych, ale także w zakresie stylistycznym i artystycznym (w tym wypadku język czeski osiągnął swe wyżyny w poezji oraz prozie). Te pozytywne trendy kulturowe sprawiły, że „czeskosłowakizm językowy” był coraz bardziej kontrowersyjną ideą z punktu widzenia lingwistyki, co przyczyniło się do jego stopniowej degradacji i merytorycznego wyczerpania, a potem zaniku. Niestety, rozwój wypadków politycznych w Europie i historia światowa wywołały burzliwe wojenne losy Czechosłowacji i jej obywateli różnych nacji oraz czeskiej i słowackiej kultury, wystawiły na próbę czasu czesko-słowackie braterstwo oraz przyczyniły się do kryzysu konceptu czechosłowakizmu politycznego i kulturowego. Zapoczątkował ten proces dyktat monachijski – I Republika Czechosłowacka (1918-1939) stała się tylko na rok II Republiką (1938-1939), która niebawem się rozpadła⁴⁹, a potem złowrogim Protektoratem Czech i Moraw (1939-1945), okupowanym, swoistym tworem państwowym kolaborującym

⁴⁸ Drugim wielkim dziełem encyklopedycznym z lat 30. i 40. ubiegłego wieku (a właściwie kontynuacją OSN) jest *Słownik naukowy J. Otty nowych czasów. Suplementy* (*Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky – OSNND*). Pod koniec lat 20. powrócono do pomysłu uzupełnionej i poprawionej reedycji OSN. OSNND publikowano w latach 1930-1943. Były to tomy suplementowe, uzupełniające czy raczej kontynuujące pierwsze wydanie OSN, w których uwzględniono najnowsze wydarzenia historyczne oraz badania i opinie naukowe, a także uaktualniono dane statystyczne. W tym wydaniu większość haseł była nowa, a tylko nieliczne teksty z wersji pierwotnej opracowano na nowo, poprawiono lub uzupełniono. W pierwotnych planach edytorskich OSNND miał obejmować 8 tomów suplementowych (każdy po dwie księgi, czyli 16 części), które miały się ukazywać corocznie. Historia pokrzyżowała te zamierzenia, lecz mimo niesprzyjających okoliczności OSNND z lat 1930-1943 zamknął się w 6 tomach (12 ksiąg). Rok 1945 przyniósł nadzieję na wznowienie oraz kontynuowanie wielkiego dzieła J. Otty i jego następców, ale tak się nie stało – dwóm ostatnim, w pełni opracowanym w czasie wojny tomom (4 księgi), z przyczyn obiektywnych i subiektywnych nie było dane trafić na rynek księgarski i półki bibliotek, gdyż powojenne czynniki historyczne i polityczne wpłynęły negatywnie na dokończenie wielkiego projektu Jana Otty. W ten sposób okaleczono tę, cieszącą się 70-letnią tradycją, nowoczesną czeską encyklopedię narodową o dwa ostatnie tomy. Jej historia kończy się zatem na haśle *Užok*, kolejne hasła od *V* do *Z* już się nie ukazały (TKACZEWSKI D., „*Ottův slovník naučný*” na tle czeskiej tradycji leksykograficznej: *encyklopedia — twórcy — język*, Katowice, WUŚ, 2013, s. 96-104).

⁴⁹ W latach 1939-1945 Czechosłowacja rozpadła się na 2 kolaboranckie *quasi*-państwa — Protektorat Czech i Moraw [Protektorát Čechy a Morava] i Państwo Słowackie [*Slovenský štát* / Slovenská republika].

z hitlerowskimi Niemcami. „W czasie wojny milkną Muzy”⁵⁰ — na szczęście nie do końca, bo w czeskim oraz słowackim wypadku, mimo obiektywnych trudności, kultura i język przetrwały w dobrej kondycji, na ile oczywiście było to możliwe w okupowanym kraju.

Na zakończenie należy zauważyć, że sytuacja językowa I Republiki – owo tytułowe „tło językowe” – od swego początku było różnorodne i barwne, gdyż nie tylko czeszczyzna i słowacczyzna stanowiły jego główne fundamenty, swe odbicie miały tu także języki mniejszościowe, jak niemiecki, węgierski, polski oraz w mniejszym stopniu rosyjski, ukraiński i rusiński. Język czechosłowacki – jako nieco utopijna idea powstała w dobrej wierze i z braterskich pobudek, ale zarazem sztuczny i niefunkcjonalny twór – z oczywistych przyczyn nie upowszechnił się, nie przetrwał i stopniowo zanikł, stając się tematem lingwistycznych dywagacji i analiz.

Bibliografia i źródła

- BARTOŠ J., KOVÁŘOVÁ S., *Data českých dějin. Od příchodu Slovanů do r. 1996*, Olomouc, ALDA, 1997.
- BARTOŠ J., TRAPL M., *Československo 1918-1938. Fakta, materiály, reálie. (Informativní příručka ke studiu dějin první Čs. Republiky)*, Olomouc, UP, 1991.
- BUCHVALDEK M. (red.), *Československé dějiny v datech*, Praha, Svoboda, 1986.
- CAMBEL S. (red.), *Dějiny Slovenska V, 1918-1945*, Bratislava, SAV, 1985.
- CUŘÍN F., *Vývoj spisovné češtiny*, Praha, SPN, 1985.
- ČERMÁK F., *Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky*, Praha, Karolinum, 2011.
- ČERNÝ J., HOLEŠ J., *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*, Praha, Libri, 2008.
- GRUCHAŁA J., *Tomasz G. Masaryk*, Wrocław, Ossolineum, 1996.
- HECK R., ORZECHOWSKI M., *Historia Czechosłowacji*, Wrocław, Ossolineum, 1969.
- JANDA B. (red.), *Československá vlastivěda*, Praha, Sfinx, 1929-1936.
- KALISTA Z., *Čechové, kteří tvořili dějiny světa*, Praha, Garamond, 2009.
- KUBÁLEK D., MÜLLEROVÁ H. (red.), *Kronika Českých zemí*, Praha, Fortuna Print, 2003.
- Kol., *Československá statistika*, Praha, SÚS, 1920-1939.
- Kol., *Osobnosti – Česko. Ottův slovník*, Praha, Ottovo nakladatelství, 2008.
- Kol., *Ottův slovník naučný nové doby*, sv. 1-6, Praha, Ottovo nakladatelství/Novina, 1930-1943.
- Kol., *Statistická příručka Republiky Československé*, sv. I-IV, Praha, SÚS, 1920-1932.
- Kol., *Statistická ročenka Republiky Československé*, Praha, SÚS, 1936-1938.
- LIPOWSKI J.: *Czy istniał język czechosłowacki?*, „Bohemistyka” V, nr 2, Poznań, Wyd. Pro, 2005, s. 81-86.
- PAPIERZ M., *Język słowacki, [W:] Słowiańskie języki literackie. Rys historyczny*, Kraków, WUJ, 2011.

⁵⁰ *Inter arma silent Musae* to parafraza sentencji Cyncerona (pochodzącej z dzieła *Pro Milone*) *Inter arma silent leges* ('W czasie wojny milkną prawa'), którą można też tłumaczyć jako: *Wśród oręża milczą muzy* lub *Pośród szczyku broni milczą muzy*. (<https://sjp.pl/inter+arma+silent+leges> [Dostęp: 29.01.2022]).

- RYCHLÍK J., *Češi a Slováci ve 20. století*, Praha, Vyšehrad, 2012.
- ŠLOSÁR D., *Tisíciletá*, Praha, Horizont, 1990.
- ŠLOSÁR D., VEČERKA R., DVOŘÁK J., MALČÍK P., *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*, Brno, Host, 2009.
- TKACZEWSKI D., „*Językowy genius loci*” na przykładzie ostravské i brněnské mluvy, [W:] Miodyński L. (red.), *Cywilizacja — Przestrzeń — Tekst. Słowiańska topografia kulturowa w języku i literaturze. Prace Naukowe UŚ nr 2321*, Katowice, WUŚ, 2005, s. 251-271.
- TKACZEWSKI D., „*Ottův slovník naučný*” na tle czeskiej tradycji leksykograficznej: *encyklopedia — twórcy — język*, Katowice, WUŚ, 2013.
- TOMASZEWSKI J., *Czechy i Słowacja*, Warszawa, TRIO, 2006.
- TOMEŠ J. a kol., *Český biografický slovník XX. století*, Praha, Paseka, 1999.
- TRÁVNÍČEK F., *O jazykové správnosti*, [W:] Havránek B., J. Mukařovský (red.), *Čtení o jazyce a poezii*, Praha, Družstevní práce, 1942, s. 105-230.
- VEČERKA R., *Biografickobibliografické medailonky českých lingvistů: bohemistů a slavistů*, Brno, MU, 2008.
- VACHEK J., *Prolegomena k dějinám pražské školy jazykovědné*, Jinočany, H&H, 1999.
- <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/czechoslowakizm;3889376.html> [Dostęp: 29.10.2019].
- <https://slovae.eu/pl/intro/language/history> [Dostęp: 29.01.2022].
- <https://www.slovenskeslovo.sk/historia/529-ako-sa-vyvijal-nazov-bratislavy>, [Dostęp: 29.01.2022].
- <https://sjp.pl/inter+arma+silent+leges> [Dostęp: 29.01.2022].
- <http://wyszehrad.com/slowacja/kultura/jezyk> [Dostęp: 29.01.2022].

Czechoslovakism against the linguistic background of the First Czechoslovak Republic (1918-1938).

Abstract: On 28 October 1918, Czechoslovakia, one of the new countries on the map of Central Europe, appeared. It was a common republic of two nations, being a true implementation of the somewhat idealistic idea of Czechoslovakism — an optional combination of Czechs and Slovaks within one country and Czechoslovakian divided into two language ‘branches’ Czech and Slovak. In the centenary of Czechoslovakia the author describes the initial (ethnic) conditions and the state of the Czech language in ‘the first’ 20 years (1918–1938) as well as the development and modernization of modern Czech in the field of lexis, grammar solutions, the style, and artistry of Czech literature. He also mentions the timeless scientific and theoretical initiatives (e.g. Prague Linguistic Circle) which the Czech-Slovak linguistic achievements have raised to a global level.

Keywords: Czechoslovakia, 1918-1938, Czechoslovakism, Czech language

DOI: <https://doi.org/10.34864/heteroglossia.issn.2084-1302.nr13.art16>